

EN GRØNLANDSK RUNEINDSKRIFT FRA ERIK DEN RØDES TID NARSSAQ-PINDEN

Af redaktør, dr. phil. *Erik Moltke*

Narssaq ligger i det sydvestlige Grønland, men i de gamle Nordbo-Grønlænderes østerbygd, ved munden af den fjord, som Erik den Røde navngav efter sig selv, Eriksfjord, ved hvis inderste bred han selv byggede gård, det berømte Brattahlid. Det var engang i 985 eller 986.

„På nordre side af fjordmunningen skyter et nes ud, et vennlig lavland ved foten av et kneisende fjell. Her skimter vi grønlenderstedet Narssaq (slette) . . . en odde med et jevnt skrånende land . . . gode innmarker og fjellbeiter. Veien var kort både til fiskeplasser og til skjærgården hvor selen trakk – og ikke minst, der var en god havn . . . et sted hvor farende folk naturlig ville søke inn enten de kom seilende ut av de to fjorder eller fulgte kysten. Det måtte bli en bygd med friske innslag“ (Helge Ingstad: Landet under Leidarstjernen).

Her i denne bygd var det, den Narssaq runepind blev fundet 1953 ved et rent tilfælde – og kun bevaret ved finderens exceptionelle omhu – en fyrrepind på 42,6 cm, firsidet tilglattet undtagen i den ene ende, hvor en stor knastbule og rå sider afslutter pinden; de to bredder er 2,4 cm nærmest knasten og smalsiderne fra 1,2–1,5 cm sammesteds, smalnende ned mod den modsatte ende, hvor målene nu er 1,4–0,8 cm, og vi må se i øjnene, at der her er gået et stykke tabt – og nogle runer forsvundet.

Blandt alle de mange runeindskrifter fra Brattahlid, fra Gardar, Herjolfsnæs, Igaliko, Sandnæs, Umiviarssuk etc., ja, selv Kingigtorsuak medregnet, er den sidst fundne pind fra Narssaq uden diskussion den vigtigste, ja, epokegørende blandt de snart hundrede grønlandske runefund.

Og mens runologen som regel er ude af stand til at fastlægge dateringer af genstande undtagen i de groveste træk og ellers altid må støtte sig til arkæologien, kan han her yde sit selvstændige bidrag og med gode grunde sige: indskriften på denne

pind er så fyldt med alderdomlige træk, at den *kan* være ristet af Erik den Røde selv, og den kan i alt fald ikke være mere end en generation yngre. Vi skal senere se, hvorledes denne tidsfæstelse stemmer med de arkæologiske resultater; men hvor betydningsfuld indskriften er, vil man let forstå, når man hører, at der ikke tidligere er fundet en grønlandsk runeindskrift, som med sikkerhed lader sig datere – ikke engang Kingigtorsuak-stenen – og *alle* de hidtil fundne grønlandske indskrifter er ifølge deres karakter middelalderlige. Narssaq-indskriften er en vikingetidsindskrift.

Blot et blik på selve pinden overbeviser om, at den er blevet til i Grønland; kun i et træfattigt land ville en runerister med respekt for sig selv give en så „ussel“ pind fra sig med knast og rå overflade; hertil kommer, at r-runen i indskriften på side A har en form, der må betragtes som en forløber for den grønlandske særform, vi træffer på de middelalderlige indskrifter heroppe, og denne r-form siger samtidig, at risteren må have opholdt sig *nogen* tid på Grønland, inden han skar den gådefulde indskrift på vor pind. Thi gådefuld er indskriften både i den afdeling, der er ristet med læselige runer, og i den, hvor lønrunerne dominerer; den „forståelige“ indskrift kan samtidig tjene som et lærerigt eksempel på, hvilke problemer og faldgruber runologen udsættes for. Lad os imidlertid få dateringsspørgsmålet afgjort først og lad os stille de runologiske og arkæologiske kriterier op mod hinanden. Det bliver da nødvendigt at fortælle lidt om runealfabetet og dets udvikling. Jeg tager læseren ved hånden og fører ham gennem tiderne helt ned til omkr. Kristi fødsel eller kort efter; da opstod runealfabetet (ifølge forfatterens ikke særligt anerkendte teori: i Danmark) på 24 tegn. Omkr. 600-700 går dette alfabet i forfald, der kommer særformer, varianter af de forskellige tegn, nye runer opstår, runelærerne kradsler sig i håret. Man nedsætter en kommission med en vidtberejst sprog- og skriftkyndig person som formand (det sker også – ifølge nærværende forf. – i Danmark; men det er altsammen fantasi), en mand, der har behersket det latinske sprog, og som har færdedes blandt Karolingerrigets lærde. Denne kommission skaber et helt nyt, i sin art ganske enestående alfabet, idet den reducerer det gamle 24tegners alfabet til et nyt med kun 16 tegn. Man beholder den gamle futharks (således kaldes runealfabetet) opdeling i tre 'ætter' (et for vor pind betydningsfuldt træk) og så vidt muligt den gamle runerækkefølge. Mangfoldige lærde har brudt deres hoveder med at finde grunden til denne bagvendte udvikling, at reducere et lydligt set fortræffeligt instrument til et nærmest kryptografisk alfabet, der fx. tillader at udlæse forbindelsen *sa t* som *sat*, *sæt*, *sot*, *sant*, *sand*, *sænt*, etc. (for at vælge et ord, der findes i vor indskrift). Man er dog vist i det store og hele enige om, at den væsentlige drivkraft i reduktionen (der også udstrakte sig til de enkelte runeformer) var, at runerne fortrinnsvis anvendtes på træ og i sten, og det gjaldt derfor om at indskrænke arbejdet for risteren. Det er vist også ved at dæmre for flere, at runernes brug til alle tider, men især i vikinge-

tiden og i middelalderen har været langt, langt almindeligere end hidtil antaget, således at der virkelig var god grund til at rationalisere skrifttegnene; at det hele så blev noget besværligere for læserne, har kommissionen åbenbart set stort på. Efter omdannelsen havde det fællesnordiske runealfabet følgende udseende:

1. æt	2. æt	3. æt
1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
ƿ ᚢ ᚦ ᚦ ᚱ ᚷ	* ᚦ ᚦ ᚦ ᚱ ᚱ	ᚦ ᚢ ᚦ ᚷ ᚦ ᚦ
<i>futhark</i>	<i>hriar</i>	<i>ē b m l e</i>

altså med to a-runer, én for nasalt *q* (første æts fjerde rune) og én for almindeligt (oralt) *a* (anden æts fjerde rune) og to r-runer, som vi ikke behøver at beskæftige os med i denne forbindelse.

Denne første danske retskrivningsreform blev i Sverige og Norge ret hurtigt afløst af et svensk-norsk alfabet, der i Norge (og i de oversøiske norrøne kolonier) i tiden 950–1050 fik følgende udseende:

ƿ ᚢ ᚦ ᚦ ᚱ ᚷ	† ᚦ ᚦ ᚦ	ᚦ ᚢ ᚦ ᚷ ᚦ ᚦ
<i>futhark</i>	<i>hriar</i>	<i>ē b m l e</i>

Vi bemærker særlig de énsidige n-, a- og t-runer, den korte s- og r-form samt det ejendommelige b (tredie æts 2. rune), egentlig et omvendt *q*.

Inden vi stopper denne for Narssaq-indskriften højst nødvendige gennemgang af runernes udvikling i Norden, er det vigtigt at gøre opmærksom på, at der omkring eller kort efter år 1000 sker et par ting med runerne; for det første kommer der to *stungne* runer til (som dog ikke indgår i selve futharken): † e og ƿ g (dannet af henholdsvis i- og k-runen ved hjælp af et punkt – derfor også kaldet punkterede runer); samtidig taber tredie æts sidste rune sin r-betydning og går over til at bruges for lyden y (med denne værdi anvendes som regel den danske runeform ᚦ). Sidst, men ikke mindst går første æts fjerde rune, det nasale *q* over til at bruges med værdien o.

Værdien o har *q*-runen i Norge første gang på Ejve-Galteland-stenen, som omtaler en mand, der faldt, da Knud den Store angreb England, og stenen dateres derfor normalt – og med stor sandsynlighed – til omkr. 1020.

Narssaq-pinden kender *ikke* de *stungne* runer. På Narssaq-pinden har *q*-runen sin oprindelige betydning: *nasalt q*.

Til disse 'gamle' træk kan føjes den omstændighed, at futharken skriver m-runen for l-runen, således som tilfældet er i de ældste 16tegns alfabeter (senere bliver det

omvendt), og det kan nævnes, at ordet *is* i indskriften betegner et ældre sprogtrin, *es*, idet dette ord senere udvikler sig til formen *er*.

Det grønlandske runealfabet, der dels er bevaret i brudstykker dels kan udledes af tidligere fundne indskrifter, er et normalt interskandinavisk middelalderalfabet, men med flere særformer. Det alfabet, der findes indristet på Narssaq-pindens side B, er det norsk(-svenske) vikingetids runealfabet, der anvendtes i tidsrummet 950–1050. En sammenligning mellem den ovenfor gengivne norske futhark viser dog et par forskelle: dels har Narssaq-futharken den danske (eller ældre norske) h-form * , dels har den allersidste rune, der dog synes at være gået noget i fisk for risteren, vistnok haft – eller skulle have haft – formen h , altså også den danske (eller ældre norske) runeform. I forhold til det normale norske alfabet har Narssaq byttet om på a-runen og b-runen (hvad formen angår), og kortstav-s'et synes at have haft plads, ikke ved runernes top, men ved deres fod (således også i indskriften på side A). Disse ejendommeligheder kunne – i forbindelse med, hvad der ovenfor er sagt om særformen af indskriftens (ikke futharkens) r-rune tyde på, at der var gået nogen tid efter landnavnet i Grønland, inden pinden blev ristet; men det behøver ikke at være mange år. Hvis man på runologisk grundlag sætter pinden til o. år 1000 eller – dersom man ønsker en margin – til årene mellem 985/86 og 1025, kan man ikke være meget på vildspor.

Men hvad siger arkæologerne til denne tidsfæstelse? Museumsinspektør C. L. Vebæk – der gennem en årrække har foretaget udgravninger i Grønlands Nordbo-bygder for Nationalmuseet – har fortalt mig om de spændende arkæologiske undersøgelser, som dog endnu ikke er afsluttede, og tidligere, i *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1958, har han skrevet derom:

Nordbo-gården, hvor pinden blev fundet, tæt ved Narssaq (i Julianehåb distrikt), blev opdaget 1935 af Aage Roussell, og den er registreret under betegnelsen Østerbygden nr. 17 a. Narssaq ligger ved indløbet til Tunugdliarfik, Nordboernes Eiriks-fjorðr, er altså en anløbsplads på vej til Erik den Rødes Brattahlid for enden af fjorden. Ruinerne, ialt en halv snes stykker, var sammenfaldne, forvitrede og overgroede, men blev, som alle andre Nordboruiner, fredet i henhold til det for Grønland særlige fredningsregulativ. Imidlertid var gården blandt de ruiner, der efter krigen blev frigivet. Kort efter, 1953, begyndte den daværende leder af den store fabrikk ved Narssaq, kombineret fåreslagteri og fiskehermetik, nu afdøde fåreavlsbestyrer, K. N. Christensen, at grave i tomten for at få muldjord til haveanlæg. Det viste sig da, at den fugtige jordbund havde bevaret sager af ben og træ, og af de genstande, Christensen fremdrog, var vor runepind. Christensen standsede straks gravningen, gav Nationalmuseet meddelelse om fundet og sendte de fundne sager omhyggeligt emballerede til museet. Priset være han. Den følgende sommer foretog

Vebæk en prøvegravning, og en mængde sager kom for dagen. Jeg citerer nu Vebæk: „Blandt de mange Sager var de mest interessante en Række Pilespidser af sen Vikingetids Type, hvoraf ganske tilsvarende kendes fra Norge og Island. Bemærkelsesværdigt er det imidlertid, at disse Pilespidser ikke er lavet af Jern, men af Rentak. Der er ikke tidligere fundet Pilespidser lavet af dette Materiale. Efter Pilespidsformerne – og ogsaa andre Sager – kan der ikke være tvivl om, at Fundene – eller rettere den ældste Del af dem – maa dateres til et meget tidligt Afsnit af Nordbobebyggelsen i Grønland, højst sandsynligt til selve Landnamstiden, Aarene fra 985 og lidt ind i det 11. Aarh. – Denne Datering støttes af selve Hustomten, der blev nærmere undersøgt i 1958 – en som Følge af Ruinens overordentlig sammenfaldne Tilstand yderst vanskelig Gravning, der desværre ikke blev bragt til endelig Afslutning. Grundplanen viste et stort Langhus med flere Rum, men i den antagelig temmelig lange Tid, Bosætningen har været, har Huset undergaaet flere Ændringer . . . Alt i alt maa Nordbogården 17a – der desværre ikke kan identificeres med noget fra Haandskrifterne kendt Nordbonavn – efter Fundenes Art og Alder betegnes som et af de mest interessante, der hidtil kendes.“

Uanset, at beboelsen på gården har strakt sig over temmelig lang tid, og uanset, at pindens leje in situ er ukendt, forekommer det mig, at der er meget gode grunde til at fastholde den ovenfor givne runologiske datering: omkr. 1000 – eller 985/86 – 1025.

Vender vi os nu til pindens indskrifter i et forsøg på at fravryste dem deres hemmeligheder, vil et blik på arkitekt Holger Schmidts smukke (af forf. kontrollerede) tegning vise, at der ved spidsen af side B, samt midt på side C findes nogle runelignende tegn. De er utvivlsomt skåret med en skarp kniv, alligevel noget uregelmæssige i snittet i modsætning til de 'reelle' indskrifter. Vi regner dem for „penneprøver“ uden mening og tager i vor omskrivning af runerne til vore egne bogstaver intet hensyn til dem. Vi må, som nævnt, være klare over, at der er forsvundet mindst ét runetegn (næppe flere end to-tre?) ved pindens spids på side A og C, og ved afflisningen nær den tykke knast-ende af side C kan der være gået nogle tegn tabt, hvad der yderligere vanskeliggør tydningen af de her ristede system- eller lønruner.

Mens runerne på side B og C vender i samme retning (og læses fra pindens spids), vender de på side A i omvendt retning, hvorfor læsningen her må begynde ved den tykke ende. Da det ikke er lykkedes at finde ud af lønrunernes mening, er det ikke til at sige, om der består en syntaktisk sammenhæng mellem side A og side C og – i bekræftende fald – hvilken der i virkeligheden skal læses først. Idet vi, under hensyn til det store kryds-indledningstegn, begynder læsningen på denne side, får vi følgende omskrivning:

Side A: × a : sa : sa : sa : is : asa : sat × bibrau : haitir : mar :
su : is : sitr : a : blan . . .

Side B: x x x x fuþarkhniastbml ^R_y (runealfabetet)

Side B: løruner

Side D: x x x x

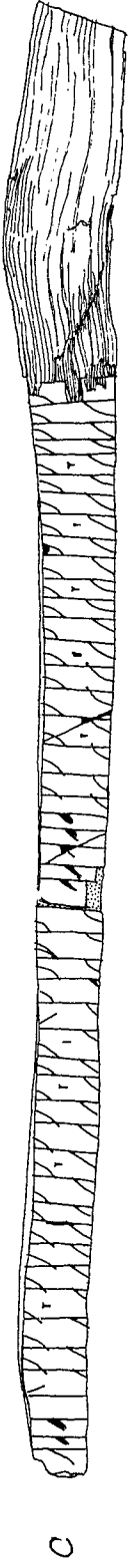
Ikke ét sted på side A er der tvivl, og af det sidste ord er der levnet fire gode runer, som i nogen grad begrænser rekonstruktionsmulighederne: Opdelt i to perioder ved hjælp af et stort krydsskilletegn står, hvad man uden hensyn til indholdet kan se er en oldnordisk visuhelmingr, en stærkt stavrimet halvstrofe på fire linjer:

a sa, sa, sa,
is asa sat
bibrau haitir marsu,
is sitr a blan [um].

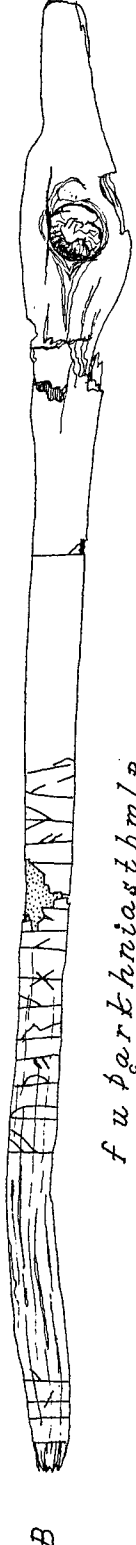
Men så snart vi nærmer os betydningen af de enkelte ord, tårner vanskelighederne sig op. Nu turde det imidlertid være givet, at det første a er præpositionen oldislandsk *á*, der betyder 'på', og da a-runen også kan stå for en æ-lyd, skulle første vers kunne omskrives til oldislandsk: *á sæ, sæ, sæ*, med *sæ* (dativ af *sær*, der betyder vand, hav, sø) tre gange gentaget: På søen, søen, søen.

Springer vi nu vers to over og tager de to sidste vers, volder kun de to navne, det første og det sidste ord, nogen vanskelighed; idet vi erkender, at navnet *B i b r a u* er ukendt (men første led må være oldisl. *Bif-*, det samme led der går igen i regnbuens navn: *Bifrøst*, den bævende eller mangefarvede – bro), og når vi supplerer de sidste runer *b l a n* til *Blánum*, kan vi opfatte dette ord som dativ af *Bláinn*, navnet på

Runepinden fra Narssaq. Fotografi af side A og tegning af alle fire sider. Knap halv størrelse.

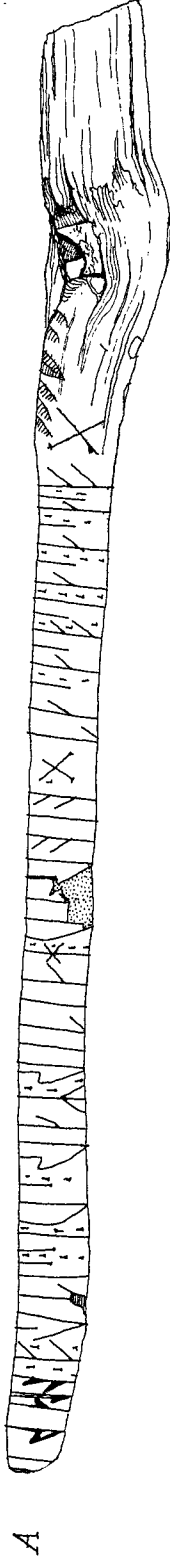

C

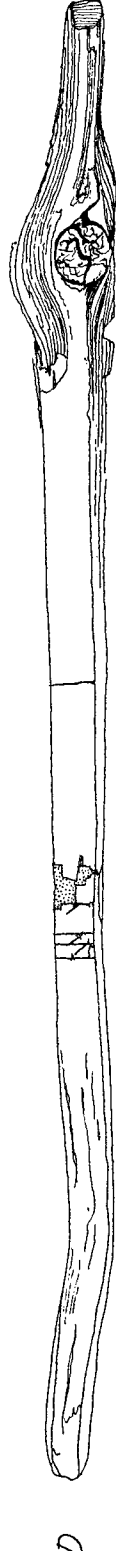

B

f u p a r t h n i a s t b m l e

A

D

E.M. cf.

H.W. Schmidt del. 1961

urjætten, af hvis hjerneskal den blå himmelhvælving blev dannet. De to vers kan da omskrives til:

*Bifrau heitir mær sú,
es sitr á Blánum (Blónum?)*

B. hedder den mø, som sidder på den blå (himmelhvælving).

Er vi nu bedre rustede til at tolke vers 2? Egentlig ikke; thi sammenhængen mellem strofens første og anden halvdel synes meget dunkel.

Vi noterede straks, at *asa* kan være enten nominativ (nævnefald) af kvindenavnet *Asa*, *Åse* eller genitiv (ejefald) af *áss*, der betyder Asagud; hvor mange måder *sa t* kan omskrives på, er der gjort rede for ovenfor. Hvis man så endda af *is* i fjerde vers kunne slutte sig til betydningen af *is* i vers 2, var meget vundet; men *is* kan foruden at være et henførende stedord eller biord også være tredje person i nutid af udsagnsordet *vesa*, være, altså ,er'; vi får da en mængde muligheder at vælge imellem, alt efter som vi opfatter *asa* i betydningen ,Åse' eller som ,aserne' og *is* som ,er' ,som' eller ,hvor', hvortil kommer de varierende betydninger, der kan udledes af *sa t*. Uden at komme ind på de mange pro'er og contra'er, der gør sig gældende – læseren har selv frit slag –, antager jeg, at *sa t* er et navneord, oldislandsk *sát*, der betyder et sted, hvor man sidder på lur. I sin Ordbog over det gamle norske Sprog oversætter Fritzner ordet: „Baghold lagt i Hensigt at overfalde en uforvarende paa hans Reise“. Jeg forstår da de to første vers således: På havet er asernes lurested, dvs. havet er svigefuldt og fuldt af lurende farer overalt; står man ikke i det bedste forhold til aserne, er der ikke noget bedre sted, de kan lægge sig på lur, end på havet, hvor de kan rejse voldsomme storme og tårnhøje bølger – ingen måtte vide det bedre end landnamsmændene. Forstår man udsagnet på denne måde, er der en mulighed for logisk at få det kædet sammen med de to sidste vers. Thi mens det er mig plat umuligt at få nogen mening i en oversættelse som fx.: På søen er Åse sat; Bifrau hedder den mø, som sidder på himmelhvælvingen, kan det fulde udsagn:

På havet, havet, havet
er asernes lurested.
Bifrau hedder den mø,
som sidder på den blå (himmelhvælving)

forstås således: Havet er svigefuldt, og vi ved det; men på himlens blå sidder Bifrau, og ved hendes hjælp skal vi nå vort mål.

Jeg erkender, at den her foreslåede tolkning – thi den må kun betragtes som et forslag – er behæftet med store svagheder, især fordi vi mangler baggrunden for

ristningen – og måske fordi lønrunerne på side C endnu ikke er tolkede; og muligvis skal den forstås på en ganske anden måde. Men én ting er ikke til at komme udenom: *bibrau*, der kan udlæses *Bifrau*, *Bifrey* eller måske *Bifró*. Her er givet os en mytologisk skikkelse, som hverken Snorre eller andre nævner. Er det et stjernebillede?

Endelig: er den ovenfor givne tolkning rigtig – eller blot *asa* opfattet rigtigt som *asernes* –, da er indskriften rent hedensk, og i Narssaq, selve indfaldsporten til landnamsmændenes vigtigste bygd, var der vistnok ikke hedninger ret mange år efter år 1000.

Om lønrunerne skal jeg fatte mig i yderste korthed. Intet er så let at læse som lønruner, når blot de er ristet efter et almindelig kendt system, som fx. at riste den foregående eller den følgende rune i stedet for den, der burde ristes, eller – det system som pletvis er brugt på Narssaq-pinden – ved et antal særlige tegn at angive en runes nummer i en bestemt æt og ved et andet antal tegn at angive selve ættens nummer; i dette system bytter – for at gøre det sværere! – første og tredje æt nummer, og bortset fra sidens første runer: *a a a* samt *l* begynder systemrunerne meget lovende, idet der først kommer *3* og så *6* systemtegn; det skulle sige den sjette rune i tredje æt, og da den egentlige første æt (*fupark*), der i lønrunesystemer får nummer *3*, er den eneste æt, som har seks runer, opfyldes man af stor glæde; denne bliver imidlertid kun kort, for systemet *ødelægges* af anderledes formede tegn og af *uvedkommende* *a*-runer: alligevel synes hele pinden så omhyggeligt ristet og beregnet, at der utvivlsomt er en mening at finde for den, der evner at råde disse vanskelige runer. Der *må* være en mening. Men måske er den forsætligt gjort vanskeligt tilgængelig. Så vidt det kan dømmes ud fra den givne, ufuldkomne tolkning, drejer det sig om en magisk formel – i episk form – rettet mod vejrets og søens uvætter. Magiens kerne – er det runeristerens navn eller et trylleord? – ligger måske skjult i lønrunerne. Hvis uvætterne ikke kan råde dem, er de prisgivet runemesterens magt, en magt der manglefold understregedes af runealfabetet med dets iboende kraft . . .

Lad os et øjeblik se bort fra indskriftens indhold og blot betragte runerne som skrifte tegn. Vi kan da – hvad man ikke tidligere har kunnet – konstatere, at de grønlandske landnamsmænd har kendt og dyrket både runekunsten og verskunsten o. år 1000; det fortæller lidt om, hvad det var for mennesker, der tog land; det fortæller især, hvad det ikke var for folk: skønt Grønland blev opdaget og koloniseret fra Island, har det dog ikke været fra denne ø, de fik runekunsten; thi på Island kendes ingen runeindskrifter fra før omkr. 1200: Sandsynligheden taler for, „at en praktisk anvendelse af runerne har været så godt som ukendt på Island fra et ikke nøjere bestemt tidspunkt efter landnamstidens ophør lige indtil omkring 1200“ (Anders Bæksted: Islands runeindskrifter).

Som Erik den Røde selv er vel Narssaq-risteren født og opvokset i Norge, hvorfra han og hans familie medbragte kendskabet til det hjemlige skriftsprog – og til digtergudens ædle kunst. Dog er det ikke udelukket, at risteren kan være kommet fra en af de oversøiske norrøne kolonier på Man, i Skotland eller på Shetlandsøerne, hvor runekunsten stod i flor netop omkring år 1000. Men det vil føre for vidt at komme ind på betragtninger af den art og de mange pro'er og contra'er, der også her gør sig gældende. Tolket eller utolket, i Narssaq-pinden har grønlandsforskningen fået et nyt og meget vigtigt incitament.